

NEMZETI IRODALOM ÉS EGYETEMES IRODALOM.

Irta: *Hankiss János.*

AZ AMSTERDAMI II. irodalomtörténeti kongresszuson, amelynek az irodalomtörténeti korszakok kérdését kellett volna tisztáznia, újra élesen elénk rajzolódott a «függőleges» és a «vízszintes» vonalak megúnt sémája, mint valami irodalomszemléleti koordináta-rendszer. A «függőleges» vonal az egyes nemzetek irodalmán belül érvényesülő összefüggés és az irodalmi hagyomány kohéziója; a «vízszintes» az irodalmi divat, a koráramlat, amely hirtelen nyilvánvalóvá teszi a különböző irodalmaknak egy-egy korszakban való feltűnő összefüggését, adhézióját. A sáma durva általánosításai mögött ott kísért az örök probléma: van-e «egy» mes irodalom» és ha van, milyen viszonyban áll a nemzeti irodalommal?

Mielőtt válaszolni próbálnánk erre a kettős kérdésre, nem fog ártani, ha egy kis körülményességgel leverünk néhány figyelmeztető cölöpöt, rájuk akasztván az óvatosságra intő lámpást, amit az utcaburkolók plántálnak nyitott gödreik fölé. A kifejezések vermébe sehol sem oly könnyű beleesni, mint a szellemi tudományok finomabb kanyargású utain. Ezért határozta el — két kongresszus tanulságai alapján — a nemzetközi irodalomtörténeti bizottság, hogy kiadja az irodalomtudomány terminus technikusainak szótárát. Hogy ilyen munkára csakugyan szükség van, azt az «egyetemes irodalom» és a «nemzeti irodalom» sokféle értelmezése is megmutatja. A «nemzeti» szónak nyelvünkben mindig érzelmi aláfestése is van, több-kevesebb belső pátosza; a franciában sokszor egyszerűen csak azt jelenti, hogy «országos», az egész nemzetre, vagy még inkább: egész Franciaországra kiterjedő. «Etablissement national des engrais chimiques» nem «nemzeti» műtrágyagyár, hanem «általános», «országos», «francia»... Ugyanígy lehetne végignyomozni a szó árnyalatait a többi nyelvben. De mégis: «nemzeti irodalom»: vagy egy nemzet irodalma, tehát pl. magyar irodalom, német irodalom s i. t., vagy egy nemzeti géniuszt kifejező irodalom, tehát pl. az a magyar irodalom, amely a nemzeti öntudatot, a nemzeti közösség önmagára eszmélését hathatósan kifejezi és előmozdítja. A kettő sokszor egybeesik, — nem mindig.

Sokkal bonyolultabb, mert újabb is az «egyetemes irodalom» jelentés-árnyalatainak kérdése. A német inkább «világirodalmat» (Weltliteratur) mond, a francia pedig valósággal zavarban van, ha az irodalmak együttesét kell kifejeznie. A «littérature mondiale» nem jól hangzik, — akkor már inkább legyen «littérature européenne», ami pedig nagyon kényelmetlen szó, hiszen ma már lehetetlen szemet hűnyni az amerikai irodalmak létezése fölött, hogy az ázsiaiakraól ne is beszéljünk. Sokszor meg a «littérature comparée» helyettesíti — jól-rosszul — az «egyetemes irodalmat» — és itt legyen szabad felhívunk a figyelmet arra, hogy egyes számban van, azaz nem «összehasonlított irodalmakat» (legalább kettőt) jelent, hanem összehasonlító irodalomtörténetet és egy kissé azt a nemzeti irodalmat is, amelyet a többi irodalmakkal való összehasonlítás világít meg.

Az elnevezések félénk határozatlansága is sejteti, hogy egyetemes irodalomkutatás alig-alig van, de azért mégis szükségesnek tartanak mindazok, akik a szakkifejezést keresgélik hozzá. S a kezdeményezés itt nem annyira a tudományos kutatás érdeme, hanem gyakorlati szükségesség volt: az újabb középfokú irodalomtanítás írta elő nálunk is, másutt is. A magyar tankönyvekben is helyet kaptak a magyar irodalom nagyjai mellett jegyzetben vagy a poétika megfelelő fejezeteiben Molière és Shakespeare, Homeros és Tasso, Ossian és Schiller . . . De alig kell hangsúlyoznunk, hogy a hegycsúcsok körül a magyar tanuló elől, áthatolhatatlan ködtenger takarja el az idegen irodalmak birodalmát és magukat a hegyóriásokat is csak madártávlatból vagy nevükről ismeri.¹ Sőt a felnőtt is aligha jut tovább nála. Magyar nyelvű újabb egyetemes irodalomtörténet még abban a kezdetleges formában sincs, amely az egyes irodalmak külön-külön kezelt történetét egy kötetbe köti. S ha a felnőtt tud is idegen nyelvet és ritka kivételképpen ki is tudja keresni a könyv-árusi reklám káoszából azt a német vagy francia könyvet, amelyből a világ-irodalomról olvashat, inkább csak a mai irodalomra vonatkozó könyveket, irodalmi esszégyűjteményeket talál, amelyek az egyetemesség vagy a rendszeresség igényét semmiképpen nem elégíthetik ki.

Nem, mert egyetemes irodalomkutatás nincs, vagy ha van, a kezdet kezdetén tart. A szellemtörténeti irányzat szélesebb látókörével, távolabb fekvő jelenségek összekapcsolásával kedvezően befolyásolhatta; de másfelől a túl gyors szintézis szívérványhídjai nem voltak olyan szilárdak, mint az összehasonlító filológiai iskola hajdani szűk ívű, de teherbíró hidacskaíai. A kutatók könnyen áldozatul esnek annak a circulus vitiosusnak, amelyre valamikor biztos cél felé törő pályájukról szinte óhatatlanul átváltak: áttekintés, komoly szintézis lehetősége alig van, mert nincs megfelelő számú és értékű alapvető részletkutatás; ilyesmi pedig azért nincs, mert iránymutató, módszerjelölő szintézis nélkül nem igen lehet egyetemes irodalmi részlettanulmányt folytatni.

De persze azért mégis *lehet*. A korszellem, a szükséglet megérleli azt a néhány kutatót, akik félkézzel szintézist nagyolnak, félkézzel meg új adatokat gyűjtenek. Úttörő munkásságuk nem lesz világos, érett, megnyugtató, de utánuk könnyebb lesz elkövetkezni a meggyőző értékeknek.

Ideje föltenni a kérdést, amelyre ezek az úttörők is ráeszmélnek néha: *van-e egyetemes irodalom?* Nem látszat-e, a XVIII. század világukat átfogó általánosítási mániájának illúziója csupán? Ha van is, távolról sem látszik olyan organikusnak, mint a nemzeti irodalom. Nem kitapintható erek csatornáin buzog benne ugyanannak a szívnek a vére; inkább olyan testetlen az összefüggés, mint a falábú veterán csonkja és télen fázó lábujja között? . . . Nyugodjunk bele, hiszen emberi sors ez, hogy erre a legfőbb és legelső kérdésre majd csak legvégül lehet felelni. Kockáztassuk meg a zsákutcát; de ösztönünk azt súgja, hogy haladjunk nyugodtan: nyílt, végtelen mezőre érünk egyszer . . .

Annyi bizonyos, hogy az, ami egyetemes irodalomnak látszik s ami vonzóerőt gyakorol ránk, «nem egyenlő a nemzeti irodalmak összegével». A nemzeti irodalmak ismerete alapfeltétel (tegyük hozzá: eszményi alapfel-

¹ Mert vagy az a cél, hogy az idegen irodalmak nagyjairól éppenhogy valamit tudjon az ember; vagy az, hogy a műfajok története többoldalú megvilágítást kapjon. Az irodalmi életről, összefüggésről szó sem lehet.

tétel) ugyan, de a kutatást egyetemes irodalmi kutatássá csak az teszi, ha hiszünk az irodalmak összefüggésében s ha van valami módszeres eszközünk ennek az összefüggésnek megértésére.

S itt van a kérdés Scillája és Charybdise.

Hinni az egyetemes irodalomban : nem elfordulás-e az ősi hittől, amely hazánk irodalmáért dobogtatja a szívünket?

S ez a kérdés olyan fontos, hogy érdemes lehorgonyoznunk nála.

Hogy a középiskolában előnyt kell adnunk a nemzeti irodalomnak, hogy sokkal részletesebben kell tanítanunk, nyilvánvaló. Nemcsak azért, mert a középiskolában az öntudatos állampolgárt neveljük, hanem azért is, mert kell egy irodalom, amelynek alaposabb, elmélyedőbb ismerete az irodalom általános jelenségeit megérteti, amint kell egy nyelv, az anyanyelv, amelyben a fogalmakat kialakítjuk.¹

Viszont ha már ezt a feladatot elvégeztük, hazai irodalmunk ismeretének érdeke, hogy minél alaposabban beágyazzuk a többi irodalmak hátterébe vagy összefüggésébe. Így alakulnak ki a helyes arányok és így derül ki, hogy irodalmunk nem egy csokorra való pusztai vadvirág, hanem egy hatalmas virágoskert harmónikusan, ámbár eredeti színekkel illeszkedő ágya.

De nem «nyomja-e agyon» irodalmunkat a kedvezőbb körülmények közt fejlődő nyugati irodalmakkal való közelebbi összehasonlítás? Nem járunk-e úgy, mint a vasfakékel barátokozó cserépfazék?

Nagyon kishitűek vagy nagyon tapasztalatlanok azok, akik a magyar irodalmat féltik. Amikor az ember költőinket idegen nyelvekre fordítja, akkor bontakozik csak ki igazán minden színük, egész eredetiségük, mert ilyenkor ők maguk is kibontakoznak a kívülről-tanultság, a megszokottság szürke palástjából. S amikor külföldi közönség számára végezzük el a magyar irodalom értékeinek «mise en scène»-jét, ez a «beállítási» munka, amely nagyon hasonlít a színpadi rendezőéhez, telistele van ujjongó gyönyörűséggel, magunkat is meglepő fölfedezéssel. Berzsenyi nagyságát sokkal jobban értem, amióta az egyetemes latinság hegláncához mértem ; Arany balladáinak és a székely balladáknak mélysége még szédítőbb számomra, amióta a kelta ballada csodakútjába kellett nézmem ; az Ember tragédiája szerkezetét még tökéletesebbnek látom, mióta latin közönségek kedvéért meg kellett vizsgálnom a remek épület stabilitását és szimmetriáját. Az idegen irodalmak műhelyéből hazatérve nem csalódás fog el, hanem csodálat, — az egyetemesség kissé üres távlatai után az ismerős tájak zárt teljessége csakúgy duzzad a kinyilatkozásoktól. A «nagyvilágból» új szemet hoz az ember, de a szív a régi maradt.

S ez a honvággyal edzett régi szív az egyetemes és a nemzeti irodalom hasznos egyesítésének első feltétele. Ez kell, hogy megóvjon a hideg szívű «entellektüel»-típus túlzásaitól, amely vállveregetve sajnálja le azt, ami hazai. Nem tesz semmit, hogy néha zuhanyt kap a nyakába : kiderül, hogy Ady nem is tanult olyan sokat Baudelaire-től és Verlaine-től² s hogy a Hét és a Nyugat

¹ Ezért törtünk mindig lándzsát a német, francia stb. nyelven folyt ú. n. «irodalom-történeti képek» bemutatása ellen. *Tárgyi ismereteket csak az anyanyelven volna szabad közölni.*

² L. Horváth Károly kitűnő tanulmányát: *Ady és Párizs* (Debreceni Szemle, a párizsi ösztöndíjasoknak szentelt szám, 1934 május).

hőskorabeli látszólag rendkívül sokoldalú külföldi orientációnak több a füstje, mint a lángja és az maradt meg belőle, ami igazán magyar.

Hála Istennek, a modern Szélházyak divatja múltfélben van s a tág látókör ma már inkább használ mint árt nemzeti irodalmunk értékelésének.

Néhány évvel ezelőtt a «magyarcélú filológia» jelölte ki az idegen kultúrák szakemberei számára a «hic et nunc» elvégzendő legsürgősebb feladatokat. A magyar germanisták, romanisták, szlávisták elsőrendű munkaköre azóta is a magyar vonatkozások sokféle kutatása maradt. De e mellett az örök feladat mellett, amely az idegen kultúra ismeretét nem használja ki mindig teljesen a magyar kultúra javára, egyre jobban, egyre jogosabban nyomul előtérbe a *magyarcélú irodalomismeret*, — az egyetemes irodalom magyarcélú kutatása.

Ennek a még fiatal munkaterületnek csak egy-két előnyét villantom meg itt.

Az egyetemes irodalomkutatás, mint a fenti példák mutatják, különleges világításban láttatja a magyar irodalmat; sok olyan fölfedezésre vezethet, amelyre sohasem juthatnánk el, ha nem folyamodhatnánk az idegen lámpához, tükrökhöz, szemüveghez, — de nevezhetnők rezonáló szekrénynek vagy egyszerűen közönségnek is.

Belekapcsolja irodalmunk nagyjait s főkép jelenségeit a most fejlődő egyetemes irodalmi köztudatba. Az a külföldi kutató, aki talán sohasé érne rá elolvasni egy Vörösmartyról szóló tanulmányt, elolvas egy az egyetemes romantikáról vagy a drámai költeményről szóló monografiát, amelyben Vörösmartyról is szó kell, hogy essék. Van Tieghem irodalmi időrendi táblázataiban a magyar irodalom sokkal teljesebb címsorral szerepel, mint bárhol másutt, mert ilyen egyetemes irodalmi munkából a magyar irodalom sem hiányozhatik.

Minél inkább eltoljuk érdeklődésünk fókuszát az egyes írótól az egyetemes irodalmi jelenségek felé (irodalomelmélet-, műfajkutatás, verstan stb.), annál több magyar irodalmi értéket tudunk beállítani az irodalmi kutatás előterébe. Irodalomkutatásunk mindig elevenen érdeklődött ilyen kérdések iránt és pl. Bajza az epigrammról, Greguss a balladáról többet és jobbat mondott, semhogy kimaradhatnának ezeknek a műfajoknak egyetemes elméleti tárgyalásából.¹ S ez annál örvendetesebb, mert az irodalomelmélet ma uralkodó csillagzat, amely nélkül nem lehet boldogulni. Amíg korunk nem jut el a tekintetben — a maga számára — kielégítő megállapodásokhoz, az irodalomtörténetírónak minden erejét össze kell szednie, ha nem akar iránytű nélkül hánykódni a szubjektív, hangulati kritika művészete és a történeti monográfia teljesen leíró tudománya között. Vannak életrajzok, amelyekben semmi sem árulja el, hogy hőse író, művész, — lehetne épúgy hadvezér vagy tisztviselő is, éppen csak a gondosan összehordott adatokból tudjuk meg, hogy foglalkozására nézve író volt, — a monográfia stílusán, szempontjain ebből semmi se látszik.

Szerencsére mai irodalomtörténetírásunkat ilyen veszély nem igen fenyegeti. A magyar irodalomtörténet professzorai, magántanárai és ifjú kutatói látóköre s elméleti érdeklődése, érzésem szerint, magasan felül van az európai átlagon s ezért volt kedvező nálunk a talaj a szellemtörténeti kutatás

¹ S irodalmi szempontokat, alapfogalmakat sohasem lehet csak egyetlen irodalomból kiindulva tisztázni.

úttörő kifejlődésére s kedvező ma az irodalomelméleti s egyetemes irodalmi kutatás kezdő lépéseinek megtételére. Eklekticizmusunk, a barokkot újklasszikussá józanító géniuszunk pedig remélni engedi, hogy aránylag keveset kalandozunk majd el azokra a szépséges, de a céltől messze elvezető ösvényekre, amelyeken a romantikus miszticizmus kék virága nyílik s a szappanbuborékok arányszámát is le tudjuk szorítani a legkedvezőbb minimumra.

Mindebből az is következik, hogy minden irodalomkutatónak szüksége van a többire és hogy akár szerves valami az egyetemes irodalom, akár csak elkerülhetetlen fikció, nincsenek vámhatárok és nincs vízumkényszer német és francia, magyar és olasz irodalomtörténet között. Addig is, amíg egyre többen mélyedhetünk bele kettőnél több irodalom jelenségeinek ismeretébe,¹ mindnyájunk számára szabad a pálya, a munkafeloszlás magától adódik. Egyelőre hön kívánjuk, vajha elegenden volnánk a legsürgősebb munkára, — több lenne az ember s kevesebb a foka . . .

Ha nem akarnók szépszerével vállalni az együttműködést, kényszerítene rá urunk és parancsolók az író. Az író, aki, hogy korról-korra eredeti tudjon lenni, ott keres ihletet és ösztönzést, ahol a meglévőtől legeltérőbbet találhatja. Kazinczy és Petőfi, Arany és Babits és mind, csaknem valamennyien azok, akiknek legkevésbé van okuk félni, hogy utánzóknak tarthatjuk őket.

Az egyetemes irodalom fogalmát épügy csak a magyar irodalmat belsőleg átélő magyarok tehetik számunkra gyümölcsözővé, mint ahogy csak az ilyen magyar kutatók munkája lehet hasznos az egyetemes irodalom kialakulására. «Irodalmi anyanyelvünk», amelyhez való jogunkhoz ragaszkodunk, a magyar irodalom. S Európának csak olyan munkatársakra van szüksége, akik egy ilyen «anyanyelven» egyszer tökéletesen, lélek szerint tisztázzák magukban a fogalmakat.

¹ Külföldi mintára kívánatos volna német, francia, olasz, angol stb. tanszék mellett egyetemes irodalmi tanszékeket is felállítani, ahogy utánózni kellene az olasz mintát, amely a «glottológiát», az általános nyelvészetet kötelezővé teszi.